

A veszprémi várbörtön történeti áttekintése

KERTAI BENDEGÚZ

A várbörtön (Fotó: Földesi F.)

Témám a veszprémi várbörtön történeti áttekintése, különös tekintettel a XX. században politikai alapon elítélt foglyok helyzetére. Témaválasztásomban helyi kötődésem, és a rendvédelem története iránti érdeklődésem is közrejátszott. Dolgozatomban a történeti áttekintés mellett törekedtem annak bemutatására, hogy válhat emlékhellyé egy, az ezredfordulón még működő börtön, és milyen jelentősége lehet az oktatásban egy ilyen látogatóközpontnak.¹

A veszprémi várbörtön a város szívében elhelyezkedő vár része. A várhegy nyugati oldalán, 40 méter magasságban tekint a városra több mint 150 éve. 1853-as megépítése óta láthatjuk ebben a formájában.² A veszprémi igazságszolgáltatás az Árpád korra vezethető vissza. Veszprém már az Árpád korban is kiemelkedő funkciókat ellátó központ volt. A várhegyen kiépült korai vár közigazgatási, védelmi és egyházi feladatokat ellátására volt hivatott.³ A XI. században a város fejlődése megtorpant. Elvesztette fontosabb közigazgatási funkcióit, de egyházi jelentősége továbbra is megmaradt.⁴

¹ Pedagógiai segédlet: <http://www.magyarforradalom1956.hu/letoltheto-elemek/az-56-os-emlekevhivatalos-dala> (Letöltés ideje: 2020. okt. 20.)

² BALASSA 2009.

³ BALASSA–KRALOVÁNSZKY 2006.

⁴ HUNGLER 2009.

A középkori ítéletvégrehajtások fő helyszínei, főleg a várak vermei, „tömlőcei” voltak. Ezek általában a földbe vájt vermekben, várak kazamatáiban voltak elhelyezve. Ezekre a helyiségekre embertelen körülmények voltak a jellemzők, és egyáltalán nem rendelkeztek semmiféle kényelmi funkcióval, például priccs-csel sem. Veszprém tekintetében ugyanezt tudjuk elmondani.⁵ 1723-ban törvény írta elő az elítéltek fogva tartásának körülményeit. Kötelezte a megyéket, hogy állandó épületben történjen a rabok fogva tartása.⁶

1754 és 1763 között elkészült a „régí megyeháza”, melynek földszintjén három, közvetlen világítás és ablak nélküli „carcer”-t alakítottak ki. Az építendő megyeház helyének kijelölése ügyében Padányi Bíró Márton veszprémi püspök és a megye vezető nemessége között nézeteltérés alakult ki, mivel a vármegye urai a székházat nem a püspök által kijelölt, - korábban a reformátusok iskolájának, paplakjának helyet adó területen -, hanem a váron kívül, a megyei börtönök területén akarták felállítani. Ez azonban jelentős többletköltséggel járt volna, mivel a börtönök mellett lévő szomszédos borbély és könyvkötő házait is meg kellett volna szerezniük, hogy a várba vezető út kiszélesítésre kerüljön. A munkálatok végül a püspök által felajánlott telken kezdődtek el.⁷ Később további ablaktalan, földbe vájt tömlőcök is épültek, melyeket mindössze 60x60-as nyílásokon lehetett megközelíteni. A helyhiány folyamatos problémának bizonyult. 1790-ben történt ugyan egy kisebb bővítés, de ez sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Terv született egy, a nyugati várfalon túl lévő, ötszintes büntetés-végrehajtási intézmény felállításáról. Az épületegyüttes 1853-ra el is készült.⁸ A bírói hatalom gyakorlását szabályozó 1869. évi IV. törvénycikk - mely kimondta az igazságszolgáltatás és a közigazgatás kettéválasztását - elrendelte, hogy az addig a vármegye hatáskörébe tartozó fegyházak 1871-től az ügyészség felügyelete alá tartozzanak.⁹

1887-ben új megyeszékház épült, a régi pedig teljesen a törvényszék használatába került. Az épület méreteit tekintve továbbra sem tudta ellátni a feladatait, ezért további bővítések szükségeltettek. 1901-ben újabb építkezések kezdődtek Wagner Ödön tervei alapján. 1906 augusztusára készült el a börtön és a törvényszék máig fennálló épületegysége.¹⁰ A börtön folyamatos fejlesztése elérte célját, és a körülmények javulását eredményezte. A veszprémi rabtartás XIX. század végi, és a XX. eleji körülményeiről átfogó képet kaphatunk a Népakarát című lap 1903-ban megjelent cikkéből, amely a veszprémi törvényszéki fogházról számol be.¹¹

⁵ LITKEI-SZABÓ-VARGA—NÉMETH-EGRY 2014.

⁶ BALASSA 2009a

⁷ LITKEI-SZABÓ-VARGA—NÉMETH-EGRY 2014.

⁸ BALASSA 2009.

⁹ MEZEY 1995.

¹⁰ BALASSA-KRALOVÁNSZKY 2006.

¹¹ LITKEI-SZABÓ-VARGA—NÉMETH-EGRY 2014.

„A fogház több emeletes, de ez idő szerint csupán a legfelső emeleten vannak rabok, miután a királyi ügyészség alkalmatlannak találta az aljban lévő cellákat. Alkalmatlannak, célszerűtlennek s egészségtelennek, ami a börtönőrök őrszolgálatát is megnehezítette. A zárkák tiszták, szellősek, a munkaterem ugyanígy, melyek kifogástalanul vannak berendezve. A köpládák legutóbb kicseréltettek a tuberkulózis továbbterjedésének megakadályozásának céljából higiénikus lemezköpcsészekkel. A rabokkal immár mást nem dolgoztat a királyi ügyészség, mint szalmafonó munkákat, illetve lábtörölköket, ezen kívül favágást. Más ipari munka ki van zárva. A börtönőrök 12-en vannak, akik a szolgálati szabály szerint 5 napot kötelesek szolgálni megszakítás nélkül éjjel-nappal, amit még az nehezít meg különösen, hogy 2-2 óránként van a felváltás, s így, az a szegény börtönőr 5 napon keresztül éjjel-nappal zaklatva van, sőt ez idő alatt egy percre se hagyhatja el a fogházat engedelem nélkül. Szóval a börtönőrök szabad államban fizetett rabok. A rabok élelmezése jónak nevezhető, napjában egyszer jár nekik koszt, mégpedig minden nap fél 12-kor. Reggel 8 órakor a rab kap 56 dkg kenyeret, mely olyan anyagból készült, mint a katonaságé, tehát azt megeheti bárki. A leves egy nap burgonya, másik nap rizsa, harmadik nap bab, negyedik nap köleskása. A főzelék káposzta, burgonya, kása, gombóc és így tovább. Minden vasárnap és csütörtökön a főzelékhez 16 dkg marhahús jár, szóval a rabkoszt olyan, hogy sok szegény családnál nem fő különb. A rabok ruházata tiszta, mert minden héten változtatva lesz az. Az ágy áll egy szalmazsákból, egy szalmavánkosból, télen két, nyáron egy pokrócból és lepedőből. Minden nap reggel 7 és délután 1 óra után szellőzni, sétálni mehetnek a rabok fél órára, melyet a fogház udvarán végeznek, és a séta végétével ki-ki megy a dolga után. A lezárás este 6-kor történik. Fél 7-kor ágykészítés, 7-kor lefekvés. Felkelés fél 6-kor; nyitás pedig 6 órakor pontosan.”¹²

A börtön a korszak fejlett büntetésvégrehajtásért felelős intézete lett, ahol a kisebb vétkektől kezdve, a hosszabb büntetést letöltőkön keresztül a hazai bűnelkövetők teljes spektruma megtalálható volt. Külön kiemelhetők a korszak elejét meghatározó betyárok, csavargók rabosítása. A Bakony közelségéből adódóan a megyében mindig is jelentős volt a betyárok, csavargók jelenléte. Ezt a mindenkori államhatalom rendvédelme minden eszközzel próbálta visszaszorítani. Itt kiemelendő „Savanyú Jóska, Sobri Jóska” ismert betyárok, akik a veszprémi várbörtönben raboskodtak.¹³ Bár raboskodásuk tényét némely helytörténész vitatja, azonban a mai börtön egyik „látványossága” az a börtönajtó, ahova állítólag Sobri Jóska beleskarcolta üzenetét. A kevésbé ismert, de a korszak hírhedt betyárja „Milfajt Ferkó” raboskodása viszont bizonyított. Ő kivégzése előtt raboskodott itt, s e helyen írta fennmaradt búcsúversét is.¹⁴

¹² *Népakarat*, 1903. 4. évf. 55. szám. A Veszprémi Törvényszék fogházáról.

¹³ TÖRÖK 2010.

¹⁴ BALASSA 2006.

A börtön a dualizmusban és a két világháború között jelentős intézménye volt a megyének. A II. világháborút kisebb rongálódásokkal ugyan, de átélte az épület, nagy része a vár többi részénél kedvezőbb állapotban menekült meg.¹⁵ 1949-től az épület keleti szárnyában a megyei- és járásbíróság kapott helyet. A börtön ekkor a nyugati szárny udvari szintje alatt volt elhelyezve, alsó szint-

*A börtön belső udvarán kosárfonó elítéltek.
(Forrás: Herth Viktória tulajdona)*

jén a börtönparancsnokság, felső szintjén a megyei főügyészség működött. Később sorkerült a fűtés korszerűsítésére is, de különösebb fejlesztések nem történtek.¹⁶ A börtön elavult, embertelen körülményeivel találkoztak az ott raboskodók. A fogva tartás biztosítása érdekében járműzsilip, és a nyugati falon felállított figyelő hely lett építve. A folyóvizet és a vízóblítás WC-t csak az 1980-as évek végén vezették be, addig a „küblirendszer” volt használatos.¹⁷ A börtön befogadóképessége sosem érte el a 60 fő feletti értéket. Mégis előfordult, hogy 200-250 ember raboskodott egyszerre. A börtön elhelyezkedéséből adódóan mindig 12-14 Celsius fok volt a belső hőmérséklet

Ilyen embertelen állapotok mellett a kommunista államhatalom előszeretettel használta városom börtönét a koncepciók elítéltek fogva tartására. A leghíresebb koncepciók eljárásban elítélt veszprémi rab Mindszenty József hercegprímás, Veszprém püspöke. Innen irányította az egyházmegyét és igazgatta az ország egyházügyeit ebben a borzasztó időszakban.¹⁸ Most külön emlékszoba őrzi emlékét a börtönben.¹⁹ A veszprémi tudós, tanár Brusznai Árpád is itt volt fogva tartva kivégzésének idejéig. Őt az 1956-os szerepvállalásáért ítélték jogtalanul halálra.²⁰

A 2072/1998. (III. 31.) számú Kormányhatározat mellékletének 2. pontja szerint a Veszprém Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet (Veszprém) a büntetés-végrehajtási céloknak nem megfelelő, a börtön nem bővíthető, azt meg kell szüntetni. Helyette új,

¹⁵ BALASSA-KRALOVÁNSZKY 2006.

¹⁶ LITKEI-SZABÓ-VARGA—NÉMETH-EGRY 2014.

¹⁷ LITKEI-SZABÓ-VARGA—NÉMETH-EGRY 2014.

¹⁸ CSONKA 1993.

¹⁹ <http://www.ldm.hu/hu/kiallitohelyek/varborton> (Letöltés ideje: 2020. okt. 20.)

²⁰ <https://katakomba.cserkesz.hu/tartalom/etetut/17/> (Letöltés ideje: 2020. okt. 20.)

200 fő befogadását biztosító intézményt kell létesíteni.²¹ 2003. május 24-én a veszprémi várbörtön bezárt.

2015-ben került a veszprémi Laczkó Dezső múzeum kezelésébe, hogy a továbbiakban kiállító helyként, börtönmúzeumként működjön tovább.

A veszprémi várbörtön múzeum kiválóan mutatja be a büntetésvégrehajtás történetét, és állít emléket a város több hányattatott sorsú polgárának. Egy ilyen kiállítóhely tökéletesen alkalmas hazánk történelmi eseményeinek szemléltetésére, és korosztálytól függetlenül közelebb hozza minden látogató számára a történelmet. Alternatív helyszíneként színesítheti rendhagyó formában, interaktív módon a történelem órákat, növelheti az iskolán kívüli programok, osztálykirándulások élményeinek hatását.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- BALASSA László–KRALOVÁNSZKY Alán (2006): *Veszprém*. Medicina Könyvkiadó Rt., Budapest.
- BALASSA László (2009): *Veszprémi várnegyed*. Pannon Nyomda, Veszprém.
- BALASSA László (2009a): A veszprémi börtön építéstörténete. In *Műemlékvédelem*, 49.
- CSONKA Emil (1993): *A száműzött bíboros*. Szekszárd, Babits Kiadó.
- HUNGLER József (2009): *A török kori Veszprém*. Monográfiák és forráskiadványok Veszprém történetéből 2., Veszprém.
- LITKEI-SZABÓ Anita–VARGA Erika–NÉMETH-EGRY Emőke (2017): *Rejtett Kincsek- A Veszprémi Várbörtön története*. Veszprémi Törvényszék, Veszprém.
- MEZEY Barna (1995): *A magyar polgári börtönügy kezdetei*. Osiris-Századvég Kiadó, Budapest.
- A Veszprémi Törvényszék fogházáról – *Népakarat*, 4. évf. 55. szám, 1903
- TÖRÖK Ádám: A betyárkultusz kialakulása – Sobri Jóska alakja a XIX. századi sajtóban és irodalomban Szakdolgozat, ELTE.

Internetes hivatkozások:

- 1.) Pedagógiai segédlet: <http://www.magyarforradalom1956.hu/letoltheto-elemek/az-56-os-emleke-hivatalos-dala> (Letöltve: 2019. ápr. 22.)
- 2.) <https://katakomba.cserkesz.hu/tartalom/eletut/17/> (Letöltve: 2019. ápr. 22.)
- 3.) <http://www.ldm.hu/hu/kiallitohelyek/varborton> (Letöltve: 2019. ápr. 22.)

²¹ LITKEI-SZABÓ–VARGA—NÉMETH-EGRY 2014.